

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94 (477.51) «11»

Олег Васюта

ДО ПИТАННЯ ПРО ДРУГОГО СИНА ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА ТА ЧАС ЙОГО НАРОДЖЕННЯ

Як видно з літописів Київської Русі, для їхніх авторів політична постать Володимира Мономаха була дуже авторитетною. Однак його родинному життю вони приділили обмаль уваги. Через це ієрархія старшинства Мономаховичів усе ще залишається до кінця нез'ясованою. У даній статті автор визначає час народження Ізяслава Володимировича, який засвідчує, що він був саме другим сином Володимира Мономаха.

Ключові слова: Володимир Мономах, Олег Святославич, Ізяслав Володимирович, Мономаховичі, «Повчання» Володимира Мономаха, Ярославичі.

У добу Середньовіччя автори історичних творів, дотримуючись традицій своєї епохи, завжди найбільше уваги приділяли саме представникам правлячих еліт, які посідали найвищі місця в соціальній ієрархії тогочасного суспільства. Відповідно, сторінки середньовічних європейських хронік і анналів просто рясніють іменами, так би мовити, сильних світу того. Крім усього іншого, в останніх також часто зустрічаються повідомлення про їхню генеалогію, матримоніальні зв'язки, роки народження та смерті. Для дослідників дана інформація має велике значення, бо завдяки їй з'являються значно ширші можливості її у трактуванні подій іншого характеру.

У цьому плані не стало винятком і літописання Київської Русі, яке містить велику кількість різного роду відомостей про представників місцевого правлячого князівського роду Рюриковичів. Зрозуміло, що в літописах найбільша увага приділена саме тим князям, які для їхніх авторів та редакторів, у силу тих чи інших причин, були знаковими й авторитетними постатями. Стосується це й Володимира Всеволодовича, який увійшов у історію Київської Русі під здобутим від діда по матері, візантійського імператора, прізвиськом «Мономах» (з грецької – Єдиноборець). За своє життя він змінив багато князівських столів, а помер у 1125 р. з титулом великого князя київського¹. Однак зауважимо, що, попри популярність цього Рюриковича у руських книжників, принаймні, авторів тих пам'яток, які дійшли до нашого часу, в останніх, як виявляється, залишилися не висвітленими багато питань його родинного життя. Відноситься це також як до часу народження більшості синів Володимира Мономаха, так і до їхньої вікової градації.

У джерелах серед Мономаховичів першим згадується Мстислав (1076 р.), потім Святослав (1095 р.), Ізяслав (1095 р.), Вячеслав (1096 р.), Андрій (1102 р.), Ярополк (1103 р.), Юрій (1108 р.) та Роман (1113 р.)². Однак у своїй більшості дати їхнього народження там не зафіксовані. Виняток становлять тільки Мстислав і Андрій, з часом

---

¹ Полное собрание русских летописей: [в 43-х т.]. Москва : Языки русской культуры, 1997. Т. 1. Стб. 293-295.

² Там само. Стб. 227, 229, 239, 277, 282; Полное собрание русских летописей: [в 43-х т.]. Москва : Издательство восточной литературы, 1962. Т. 2. Стб. 190, 252, 276.

появи на світ яких і пов'язані перші згадки про них у літописі³. Додаткові відомості з цього приводу присутні тільки у В. М. Татищева. Так, з контексту відображеного в його роботі повідомлення про смерть Ярополка Володимировича виходить, що останній народився в 1083 р.⁴. Крім того, у В. М. Татищева також є повідомлення і про час появи на світ Юрія Володимировича (Довгорукого) – 1090 р.⁵. Правда, на сьогодні далеко не всі історики сприймають його як достовірне⁶. Отже, унаслідок такого «мовчання» джерел із цього приводу загальноновизнаною тезою є тільки те, що серед Мономаховичів найстаршим був Мстислав, а найменшим – Андрій⁷. Стосовно ж старшинства інших синів Володимира Всеволодовича у дослідників єдиної точки зору не склалося.

Ряд побіжних літописних свідчень дозволяє вважати, що, крім Мстислава, до старших Мономаховичів також відносилися Святослав, Ізяслав, Вячеслав і Ярополк. Причому, як цілком видно з джерельних повідомлень, Ярополк і Вячеслав були меншими за Святослава, а Вячеслав за своїм віком також поступався і Ярополку⁸. Що ж до місця Ізяслава в ієрархії старшинства цих Мономаховичів літописні дані якоїсь конкретики не надають.

Як вважають дослідники, п'ять згаданих синів Володимира Мономаха народилися, коли він перебував ще в першому шлюбі⁹. Отже, виходячи з цього, матір'ю Ізяслава Володимировича, згідно зі західноєвропейськими джерелами, була Гіда, донька останнього англосаксонського короля Харальда¹⁰. Вважається, що з нею Володимир Всеволодович одружився в першій половині 1070-х рр.¹¹. Згідно з точкою зору О. В. Назаренка, цей шлюб відбувся близько 1073 р.¹².

Серед найдавніших літописних джерел окремі відомості про Ізяслава Володимировича містяться тільки в «Повісті минулих літ». У пізніших пам'ятках останні тільки дублюються. У «Повісті» ж цей Мономахович уперше згадується у статті 6603 (1095) р.: «В се же время приде Изяславъ, с(ы)нъ Володимеръ, ис Курска к Мурому, и прияша и Муромци, и посадника я Олгова (чернігівського князя Олега Святославича. – **О. В.**)»¹³. Насправді, виходячи з датування інших подій, про які також розповідається в даній статті, ці відомості про Ізяслава Володимировича треба відносити до кінця лютого 1096 р.¹⁴. Ще одне повідомлення щодо цього князя міститься в «Повісті» у статті 6604 (1096) р.: «И оубиша (у битві з Олегом Святославичем під Муромом – О. В.) Изяслава, с(ы)на Володимеря, внука Всеволожа, м(еся) ца семтября въ 6 д(е)нь ... Изяслава же вземше, положиша и в манастири с(вя)т(о) го Спаса и оттуда перенесоша и Новугороду и положиша и с(вя)тые Софье на левей

3 Полное собрание русских летописей... Т. 2. Стб. 190, 252.

4 Татищев В. Н. История Российская: [в 7-и т.]. Москва-Ленинград : Издательство АН СССР, 1963. Т. 2. С. 151.

5 Там само. С. 96.

6 Кучкин А. В. Чудо св. Пантелеймона и семейные дела Владимира Мономаха // Россия в средние века и новое время. Москва : Росспэн, 1999. С. 63–65; Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических отношений IX–XII веков // Lib.Sale. URL: <https://lib.sale/otnosheniya-mejdunarodnyie/drevnyayarus-mejdunarodnyih-putyah.html> (дата звернення 05.05.2019); Пчелов Е. В. Генеалогия семьи Юрия Долгорукого // RUTHENICA. Київ, 2004. Вип. 3. С. 68-69.

7 Пчелов Е. В. Рюриковичи. История династии. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2001. С. 101–102; Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів: Бібліографічний довідник. Київ: Археографічна комісія АН УРСР, 1990. С. 103–105; Літопис Руський / [Від. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1989. вклейка між сс. 528 і 529.

8 Полное собрание русских летописей... Т. 2. Стб. 276, 277, 294.

9 Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях...

10 Древняя Русь в свете зарубежных источников: Учебное пособие для студентов вузов / [Под ред. Е. А. Мельниковой]. Москва : Логос, 2001. С. 370.

11 Там само.

12 Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях...

13 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 229.

14 Літопис Руський / [Від. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1989. С. 138.

стороне»¹⁵. Якихось інших відомостей про Ізяслава Володимировича літописні джерела більше не надають.

Попри такий мізер згадок у літописах про цього князя, ми вважаємо, що в них усе ж таки є орієнтир щодо приблизного віку Ізяслава Володимировича на час його смерті. У даному плані привертає увагу те, що згідно з «Повістю минулих літ» до Мурома він прийшов з Курська в той момент, коли його батько княжив у Переяславі¹⁶. Відтак, це є недвозначним свідченням про певний володільний статус Ізяслава Володимировича на час захоплення ним Мурома. Виходить, що до цієї події він уже був удільним князем, займаючи стіл у Курську. Як видно з джерел, у добу Київської Русі кар'єра правителя у княжичів починалася за сучасними мірками в досить юному віці. Так, наприклад, Ярослав Мудрий посадив сина Володимира в Новгороді, коли останньому було 14 років¹⁷. Сам же Володимир Мономах у своєму «Повчанні» занотував: «Оже ся есмь тружаль, пути дея и ловы, (с) 13 л(е)тъ»¹⁸. А перший удільний стіл він здобув від батька у віці 15 років¹⁹. Отже, виходячи з цього, можна вважати, що на момент смерті Ізяслав Володимирович мав не менше 14–15 років. До того ж на останнє вказують і відомості ще одного джерела.

У складі Лаврентіївського літописного зводу зберігся лист Володимира Мономаха до Олега Святославича. Дослідники датують його весною 1097 р.²⁰. Відтак, як видно, даний лист відноситься до часу вже після загибелі Ізяслава Володимировича, але цій події там також приділено увагу. Крім усього іншого, у даному листі згадується і його дружина²¹. Відповідно виходить, що на час смерті цей Мономахович уже перебував у шлюбі. Згідно з усталеною тоді традицією та церковних настанов, у добу Київської Русі чоловіки починали одружуватися в 15-річному віці²². Правда, у джерелах присутні відомості і про раніший за віком князівський шлюб, але цей випадок був єдиним і, як видно, не був традиційним²³. Таким чином, згадка в листі Мономаха про його невістку є ще одним підтвердженням того, що на момент смерті Ізяслав Володимирович не був молодшим за вказаний вище вік. Однак наявні орієнтири також не вказують і на скільки він тоді міг бути старшим за цей вік. Правда, В. А. Кучкін, виходячи з даного послання Мономаха, одруження Ізяслава Володимировича датує 1096 р.²⁴. На нашу ж думку, дана теза історика не є однозначно прийнятною. Отже, завдяки цим відомостям з листа Мономаха вираховується тільки верхня часова межа дати народження Ізяслава Володимировича, а саме 1081 р. Нижню ж таку межу дозволяє з'ясувати час появи на світ найстаршого Мономаховича Мстислава. У джерелах зазначено, що він народився в 1076 р.²⁵. Згідно з В. М. Татищевим, це сталося 1 червня цього року²⁶. Дане доповнення В. М. Татищева цілком справедливо спростував В. А. Кучкін. Виходячи з хрестильного імені старшого Мономаховича, дослідник його народження відніс до середини лютого 1076 р.²⁷. Таким чином, зважаючи на ці визначення, видно, що Ізяслав Володимирович народився у часовому проміжку 1077–1081 рр. Однак, на нашу думку, у листі Мономаха є також інформація, хоча й побіжного характеру, але така, яка дозволяє значно вужче датувати дану подію.

15 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 237.

16 Там само. Стб. 226, 229.

17 Полное собрание русских летописей... Т. 2. Стб. 133, 138.

18 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 247.

19 Там само. Стб. 160, 247; Літопис Руський... С. 458.

20 Толочко П. П. Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. Київ : Наукова думка, 2005. С. 116–117.

21 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 253–254.

22 Романов Б. А. Люди и нравы древней Руси: Историко-бытовые очерки XI–XIII вв. Москва-Ленинград : Наука, 1966. С. 188; Ричка В. М. Шлюб і подружнє життя у Київській Русі // Український історичний журнал. 1992. № 1. С. 135.

23 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 396–397, 413.

24 Кучкин А. В. Чудо св. Пантелеймона и семейные дела Владимира Мономаха... С. 66–67.

25 Полное собрание русских летописей... Т. 2. Стб. 190.

26 Татищев В. Н. История Российская... Т. 2. С. 91.

27 Кучкин В. А. «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60–70-х годов XI века // Советское славяноведение. 1971. № 2. С. 24–25.

Як видно з послання Володимира Всеволодовича, середня частина останнього присвячена саме загибелі його сина в битві під Муромом. Звертаючись з цього приводу до Олега Святославича, Мономах там, крім усього іншого, також наголосив: «Єгда же оубиша дѣтя моє и твоє (підкреслення. – **О. В.**) пред тобою и бяше тебе, оузревше кровь его и тело увянувшю яко цвету нову процветшю, якож агньцю заколену, и рещи бяше, стояще над ним, вникнуци въ помысли д(у)ши своєї: «Оувы мне, что створихъ»²⁸. Звернувши увагу на дані слова Володимира Всеволодовича, Л. Є. Махновець цілком справедливо відзначив, що вони вказують на церковне батьківство Олега Святославича по відношенню до загиблого²⁹. Отже, Ізяслав Володимирович був хрещеником чернігівського князя. У зв'язку з цим зазначимо, що згідно з джерелами Олег Святославич 3 жовтня 1078 р. полишив межі Русі й повернувся назад тільки вже в 1094 р.³⁰ Відповідно, народження і хрещення Ізяслава Володимировича повинні датуватися часом до 3 жовтня 1078 р.

Правда, А. Ф. Литвина і Ф. Б. Успенський, звернувшись до даного питання, з приводу часу хрещення (відповідно, і народження) Ізяслава Володимировича дотримуються іншої точки зору, згідно з якою це могло статися саме після 3 жовтня 1078 р.³¹. На нашу ж думку, з таким твердженням дослідників не дозволяє погодитися розвиток подій, що відбулися як перед, так і після 3 жовтня 1078 р.

Отже, у зв'язку з тим нагадаємо, що згідно з джерелами у 1073 р. батьки Олега Святославича й Володимира Всеволодовича позбавили свого старшого брата Ізяслава Ярославича великого київського столу, після чого він від'їхав за кордон, а на останньому сів Святослав Ярославич³². У кінці 1076 р. цей київський князь помер, а на великому столі утвердився Всеволод Ярославич³³. Уже на початку літа 1077 р. брати Ярославичі уклали новий мир, а до столиці Русі знову повернувся Ізяслав Ярославич³⁴. Чернігів же, столиця колишніх центральних володінь померлого Святослава Ярославича, тоді дістався Всеволоду Ярославичу³⁵. Після репресій з боку київського князя Олега Святославич, позбавлений своїх володінь, 10 квітня 1078 р. втік з Русі до меншого брата Романа у Тмуторокань³⁶.

Улітку 1078 р., найнявши половців, Олег Святославич разом з двоюрідним братом Борисом Вячеславичем, ще одним вигнанцем, рушили на Русь. 25 серпня у битві на р. Сожиці вони розгромили війська Всеволода Ярославича й оволоділи Черніговом³⁷. Останній же звернувся по допомогу до старшого брата. Нове зіткнення між супротивниками сталося 3 жовтня 1078 р. У цій битві загинули Ізяслав Ярославич та Борис Вячеславич³⁸. Олег же, зазнавши поразки, знову «бежа Тмутороканю»³⁹. Потім київський стіл зайняв Всеволод Ярославич, а в Чернігові сів його син Володимир Мономах.

Як вважають А. Ф. Литвина й Ф. Ю. Успенський, після даних подій між конфліктуючими сторонами відбулося замирення, хоча й коротке, але, на думку дослідників, його тривалості вистачило, щоб Олег Святославич устиг стати хрещеним батьком народженого тоді Ізяслава Володимировича⁴⁰. З даного приводу історики зазначили: «Той факт, що Олег Святославич стає його хресним батьком після початку незгоди, як здається, не суперечить звичаю... У деяких випадках обрання імені, як

28 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 253.

29 Літопис Руський... С. 462.

30 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 201–202, 226.

31 Литвина А. Ф. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики / А. Ф. Литвина, Ф. Б. Успенский. Москва : Индрик, 2006. С. 18–19.

32 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 182–183.

33 Там само. Стб. 199.

34 Там само.

35 Там само.

36 Там само. Стб. 199, 247.

37 Там само. Стб. 200.

38 Там само. Стб. 201.

39 Там само. Стб. 202.

40 Литвина А. Ф. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв... С. 18.

і династичний шлюб чи стосунки духовної спорідненості, було повинне зміцнити нещодавно укладений мир»⁴¹.

На наш погляд, важко зрозуміти, на чому базуються А. Ф. Литвина і Ф. Б. Успенський, дійшовши подібного висновку. Джерела ніяким чином не свідчать, навіть побіжно, що після 3 жовтня 1078 р. між Олегом Святославичем та Всеволодом Ярославичем і його сином Володимиром Мономахом було встановлене якесь перемир'я. Взагалі ж між ними контактів не відбувалося. Радше ту ситуацію в їхніх стосунках можна кваліфікувати як тимчасове затишшя перед новою конфронтацією у невирішеному конфлікті. Відтак, цілком зрозуміло, що за таких обставин Олег Святославич у 1078 р. ніяк не міг стати хрещеним батьком Ізяслава Володимировича. А у 1079 р. протистояння набуло нового загострення. Влітку того року Роман Святославич з половцями знову підійшов до південних кордонів Русі. Однак на цей раз Всеволод Ярославич не пішов на пряме збройне зіткнення. Він перекупив кочовиків, які потім навіть убили Романа⁴². Фактично одночасно також не без участі київського князя «хозарами» тоді був ув'язнений та відправлений на заслання до Візантії й Олег Святославич⁴³. До Тмуторокані він повернувся тільки в 1083 р., а до Русі – 1094 р.⁴⁴. Отже, усе це, як ми вважаємо, однозначно спростовує тезу А. Ф. Литвиної і Ф. Б. Успенського стосовно часу хрещення (відповідно, і народження) Ізяслава Володимировича.

Ще одна версія відносно даного питання належить В. А. Кучкіну. Згідно з останньою верхньою часовою межею хрещення Ізяслава Володимировича було 10 квітня 1078 р., коли Олег Святославич утік із Чернігова від батька Володимира Мономаха до Тмуторокані, саме після чого, на думку історика, між ними й постала ворожнеча⁴⁵. Справді, про якісь попередні до зазначеної дослідником дати негаразди у стосунках цих князів джерела прямо нічого не повідомляють. Відтак, дану тезу В. А. Кучкіна можна було б і прийняти. Однак, на наш погляд, зробити це все ж таки заважає одна подія, яка відбулася фактично ще за рік до згаданої втечі Олега Святославича, а саме захоплення Борисом Вячеславичем Чернігова 4 травня 1077 р.⁴⁶.

Як уже відзначалося, після смерті Святослава Ярославича на великому київському столі сів його менший брат Всеволод. Сталося це 1 січня 1077 р.⁴⁷. Найстарший же Ярославич Ізяслав тоді й надалі продовжував перебувати у вигнанні за кордоном. Після утвердження в Києві Всеволода Ярославича його стосунки з Святославичами не позначилися якимось негативом. Принаймні, так дозволяє вважати незмінність їхнього подальшого владного становища. Як свідчать «Повчання» Володимира Мономаха і літописні джерела, Гліб і Роман Святославичі й надалі залишалися на столах, отриманих ними ще від покійного батька, продовжуючи володарювати, відповідно, у Новгороді та Тмуторокані⁴⁸. Навесні 1077 р. Володимир Мономах навіть збройно допоміг Глібу Святославичу у його черговому протистоянні з Всеславом Полоцьким⁴⁹. Найвірогідніше, не втратив тоді свого попереднього столу і Давид Святославич, який згідно з нашими висновками ще за життя батька отримав Муром⁵⁰. Найменший же Святославич Ярослав на той час ще перебував у дитячому віці, маючи в 1077 р. не більше 6 років⁵¹.

41 Там само. С. 18-19.

42 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 204.

43 Там само.

44 Там само. С. 205, 226.

45 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 199; Кучкин А. В. Чудо св. Пантелеймона и семейные дела Владимира Мономаха... С. 58.

46 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 199.

47 Полное собрание русских летописей... Т. 2. Стб. 190.

48 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 199, 247; Летописец Новгородский. Москва: Московская типография, 1781. С. 5.

49 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 247; Літопис Руський... 458.

50 Васюта О. О. Давид Святославич: шлях до Чернігова (1077–1097 рр.) // Чернігівські старожитності. Чернігів : Десна Поліграф, 2015. Вип. 2 (5). С. 23.

51 Древняя Русь в свете зарубежных источников... С. 368–369.

Як дозволяють вважати джерела, свої попередні володіння серед Святославичів змінив тільки Олег. На момент смерті батька він сидів у Ростові⁵². Згідно ж з «Повчанням» Володимира Мономаха, по поверненні з вигнання до Києва Ізяслава Ярославича Олега «вивели» вже з Володимира-Волинського⁵³. Відтак, зрозуміло, що на Волинь він перейшов з Ростова раніше, коли на київському столі перебував ще Всеволод Ярославич. Літописні джерела у поєднанні з «Повчанням», на нашу думку, дозволяють конкретніше визначити й час даної зміни столів цим Святославичем. Як видно з твору Мономаха, після повернення з очолюваного ним і Олегом Святославичем походу в Чехію (здійснений з волі тодішнього київського князя Святослава Ярославича для допомоги союзному йому польському правителю Болеславу Сміливому), який закінчився наприкінці зими 1076 р., Володимир Всеволодович об'єднав у своїх руках Волинь і Турівську волость⁵⁴. Після ж смерті Святослава Ярославича він був переведений батьком до Смоленська, з якого вже наприкінці зими 1077 р. Володимир Мономах вирушив до Новгороду допомагати Глібу Святославичу у війні з полоцьким князем⁵⁵. Отже, вакантною Волинь стала не пізніше лютого 1077 р. Однак отримати її Олег Святославич міг тільки до кінця квітня 1077 р., коли згідно з джерелами Всеволод Ярославич повинен був уже рушити на Волинь супроти старшого брата Ізяслава, який тоді йшов туди з поляками⁵⁶. У принципі звільнити Волинь Володимир Мономах міг і в січні 1077 р., але, на наш погляд, Олег Святославич отримав її, найвірогідніше, у другій половині лютого-березні цього року, коли до Всеволода Ярославича вже повинні були дійти негативні для нього вісті з Польщі.

Як відомо, у 1073 р. вигнаний з Києва Ізяслав Ярославич одразу ж запросив допомоги у племінника своєї дружини, польського володаря Болеслава Сміливого. Останній, хоча спочатку й відгукнувся, але надалі рішучих дій з цього приводу не вчинив і в 1074 р. уклав мирну угоду з меншими Ярославичами, відіславши від себе та навіть пограбувавши вигнанця⁵⁷. Пізніше між Святославом Ярославичем і польським правителем був укладений військовий союз, наслідком чого став похід у Чехію Олега Святославича та Володимира Мономаха⁵⁸. Наприкінці 1076 р. Болеслав Сміливий від римського папи отримав титул короля, чого раніше домагався, але сам понтифік ще з весни 1075 р. брав активну участь у справах Ізяслава Ярославича, підтримуючи його і закликаючи до цього також польського володаря⁵⁹. 27 грудня 1076 р. в Києві помер Святослав Ярославич. Про зовнішньополітичні кроки Всеволода Ярославича після зайняття ним великого столу джерела не повідомляють. Однак відомо, що Гіда, дружина його сина Володимира Мономаха, була племінницею датського короля Свена Естрідсена, завдяки ініціативі якого й відбулося їхнє одруження⁶⁰. Тоді цей шлюб став результатом скоординованої міжнародної політики Святослава і Всеволода Ярославичів, спрямованої на нейтралізацію польського правителя, головного союзника їхнього старшого брата. У 70-х рр. XI ст. датський король стояв на боці німецького імператора Генріха IV, який ворогував у той період з Болеславом Сміливим⁶¹. Однак у 1075 р. Святослав Ярославич, кардинально змінивши вектор своєї попередньої

---

52 Назаренко А. В. Древняя Русь и славяне (историко-филологические исследования). Москва : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. С. 122–123; Васюта О. О. Олег Гориславич: людина і князь // Карнабідівські читання. Чернівці : Десна Поліграф, 2019. Вип. 4. С. 26–27.

53 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 247.

54 Там само; Кучкин В. А. «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60-70-х годов XI века // Советское славяноведение. 1971. № 2. С. 23–25.

55 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 247.

56 Там само. С. 199.

57 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 183, 247; Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва : Наука, 1968. С. 41–42.

58 Головкин А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. Киев : Наукова думка, 1988. С. 54.

59 Там само. С. 55.

60 Древняя Русь в свете зарубежных источников... С. 370.

61 Там само; Головкин А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв... С. 54–55.

зовнішньої політики, уклав союз з польським володарем. З приходом же до влади в Києві Всеволода Ярославича Болеслава Сміливого цілком могла лякати реальність повернення нового київського князя до антипольської коаліції. Відтак, найвірогідніше, уже в січні 1077 р. він, як висловився Б. О. Головко, знову «згадав» про свою спорідненість з Ізяславом Ярославичем⁶². Не пізніше першої половини лютого, як ми гадаємо, про дані зміни в політиці Болеслава Сміливого повинен був довідатися і Всеволод Ярославич. Саме у зв'язку із цим він, вірогідно, і перевів Олега Святославича з Ростова у прикордонну з Польщею Волинь. Тут вимальовується кілька моментів, які могли б спонукати київського князя до подібного вчинку. По-перше, враховуючи попередню ініціативність батька Святославичів у вигнанні з Києва старшого брата, Всеволод Ярославич цілком міг розраховувати на непримиренність позиції Олега стосовно повернення Ізяслава Ярославича на Русь. Логічно, що такий розвиток подій ніякого позитиву Святославичам не приніс би. Тим більше, отримавши частину колишніх володінь старшого Ярославича, якою була Волинь, і щоб її не втратити, у майбутньому протистоянні за Київ Олег Святославич просто змушений був підтримати Всеволода Ярославича. По-друге, обмінюючи тоді Володимир-Волинський на Ростов, київський князь на додачу до всього також певним чином перестраховувався і на випадок свого усунення від великого столу. Такими діями Всеволод Ярославич значно зменшував особисті володільні втрати від можливого повернення старшого брата до Києва. Справа в тому, що Ростово-Суздальщина ще в 1057 р. була поділена між Святославом і Всеволодом Ярославичами й надалі Ізяславу Ярославичу ніколи не належала, а Волинь тоді ж дісталася саме останньому й перебувала під його юрисдикцією до 1073 р., після чого дісталася меншому Ярославичу⁶³. Відповідно, знову здобувши великий стіл, Ізяслав Ярославич автоматично отримував право й на інші свої попередні володіння. У такому разі менший Ярославич, принаймні, від цього вже не постраждав би. І, по-третє, за своїм володільним статусом Волинь тоді значно переважала Ростово-Суздальщину, на що вказує її удільний розподіл між синами Ярослава Мудрого як ще за його життя, так і після того⁶⁴. Отже, від надання Олегу Святославичу Волині Всеволод Ярославич явно сподівався й на здобуття від нього більшої прихильності. Тим паче, розраховувати на це київському князю також дозволяло й кумівство його сина Володимира з Олегом, який на той момент уже являвся хрещеним батьком первістка Мономаха Мстислава⁶⁵. Однак, попри це, враховуючи такий статус Волині й тодішню ситуацію на Русі, Всеволод Ярославич навряд чи просто так обміняв би її Олегу на Ростово-Суздальщину ще до отримання ним негативних вістей з Польщі.

Після смерті Святослава Ярославича нового володаря також отримав і Чернігів. Як і Київ, останній у той час перейшов під особистий контроль Всеволода Ярославича. Взагалі ж тоді такий вчинок нового київського правителя не був позбавлений правового прикриття. Останнього йому надав прецедент, раніше створений самим Святославом Ярославичем, який, оволодівши Києвом у 1073 р., також залишив за собою й Чернігів, попередню столицю своїх володінь⁶⁶. Таким чином, володільна ситуація стосовно Чернігова після 1 січня 1077 р. нічим не відрізнялася від періоду київського князювання Святослава Ярославича. Принцип же отчини в успадкуванні володінь на той час у міжкнязівських стосунках ще не був утверджений⁶⁷.

Як засвідчують джерела, 4 травня 1077 р., коли Всеволод Ярославич уже йшов з

62 Головко А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв... С. 56.

63 Васюта О. О. Святослав Ярославич і Антоній Печерський: політика освячена духовністю // Чернігівські старожитності. Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2009. Вип. II. С. 49–50; Грушевський М. С. Історія України-Руси : [в 11 т., 12 кн.]. Київ : Наукова думка, 1992. Т. 2. С. 62.

64 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 161.

65 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 252.

66 Назаренко А. В. Древняя Русь и славяне... С. 116–120.

67 Толочко А. П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. Киев : Наукова думка, 1992. С. 36.

Києва на Волинь, куди тоді рушив з поляками його старший брат, Чернігів був захоплений їхнім рідним племінником Борисом Вячеславичем⁶⁸. Правда, уже через вісім днів останній «бежа Тмутороканю к Романови (Святославичу. – **О. В.**)»⁶⁹. Про причини цього вчинку Бориса, як і його швидкої втечі з Чернігова, джерела не повідомляють. Згідно ж з В. М. Татищевим, із столиці Чернігово-Сіверщини Вячеславича вигнав Володимир Мономах⁷⁰.

Б. І. Яценко дану подію пояснив з тієї точки зору, що, на його думку, насправді, Борис Вячеславич доводився Ярославичам не племінником, а двоюрідним братом, сином Вячеслава Володимировича⁷¹. Останній як князь чернігівський єдиний раз згадується тільки у В. М. Татищєва під 988 р.⁷². Відтак, згідно з Б. І. Яценком, тоді Борис Вячеславич мав законні права на Чернігів, чим і скористався 4 травня 1077 р.⁷³. Т. Л. Вілкул, хоча й не торкалася цієї події, також не погодилася з офіційними відомостями джерел стосовно місця Бориса Вячеславича в ієрархії династії Рюриковичів. На думку дослідниці, він був онуком Ярослава Мудрого, але його батько, «помолодшавши» завдяки літописцю, насправді, являвся не меншим, а старшим братом Святослава, відповідно, і Всеволода, Ярославичів⁷⁴. У такому разі, прийнявши дану тезу Т. Л. Вілкул, можна було б, принаймні до деякої міри, пояснити і вчинок Бориса Вячеславича у травні 1077 р.

На наш погляд, дані версії стосовно генеалогії Бориса Вячеславича є занадто надумані й у своїх кінцевих висновках однозначно суперечать наявним джерелам. В іншому випадку довелося б повністю відмовитися від їхньої інформативності для історії Русі XI ст.

Серед істориків присутні й інші думки відносно такого вчинку Бориса Вячеславича. Так, П. В. Голубовський та В. В. Мавродін вважали, що його тоді запросили чернігівські бояри, які після смерті Святослава Ярославича, втративши своє попереднє положення, не заважали підпадати під зверхність оточення нового володаря Києва⁷⁵. Згідно з О. В. Гадло, оволодіння Черніговом Борисом 4 травня 1077 р. стало наслідком його змови з Святославичами, Романом і Олегом⁷⁶. Тезу про участь останнього в цій змові О. В. Гадло базує на повідомленні джерел про втечу Олега Святославича від Всеволода Ярославича до Тмуторокані 10 квітня 1078 р.⁷⁷.

У даному випадку цілком зрозуміло, що, захопивши Чернігів, Борис Вячеславич без стороннього сприяння зробити це не зміг би. Однак, як ми вважаємо, місцеве боярство, якщо й мало тоді автономістські вподобання, також не могло бути тільки його єдиним спільником. Чернігівські можновладці, прихильники виходу Чернігова з-під влади Києва, ніколи б не зробили ставку саме на цього князя, який посідав тоді у ієрархії Рюриковичів останнє місце й не мав ніякого попереднього зв'язку зі столицею Чернігово-Сіверщини. У такому разі представники місцевої еліти швидше звернулися б до Святославичів, батько яких згідно із заповітом Ярослава Мудрого, до свого переходу на київський стіл дев'ятнадцять років володарював у Чернігові (там був і похований). Відтак, на нашу думку, О. В. Гадло цілком мав слухність, вважаю-

68 Полное собрание русских летописей... Т. 1. Стб. 199.

69 Там само.

70 Татищев В. Н. История Российская... Т. 2. С. 91.

71 Яценко Б. І. «Слово о полку Игоревім» як історичне джерело. Тасмниці давніх письмен. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2006. С. 182–190.

72 Татищев В. Н. История Российская... Т. 2. С. 63.

73 Яценко Б. І. «Слово о полку Игоревім» як історичне джерело... С. 188–189.

74 Вілкул Т. Л. Даты рождения княжичей: старшие и младшие Ярославичи // RUTHENICA. Київ: Інститут історії НАН України, 2003. Т. II. С. 111.

75 Голубовский П. В. История Северной земли до половины XIV столетия. Киев: В университетской типографии (И. И. Завадзкого), 1881. С. 82; Мавродин В. В. Очерки истории Левобережной Украины (с древнейших времён до второй половины XIV века). Ленинград : Издание Ленинградского государственного университета, 1940. С. 184.

76 Гадло А. В. Тмутараканские этюды. V. (Олег Святославич) // Вестник Ленинградского университета. Сер. 2. 1991. Вып. 2. С. 3–4.

77 Там само. С. 4.

чи ці дії Бориса скоординованими з Святославичами. Передусім, підтверджується це і його втечею саме до одного з них у Тмуторокань. Однак, як ми гадаємо, коло учасників змови, спрямованої проти Всеволода Ярославича, не обмежувалося тоді тільки синами померлого Святослава Ярославича та Борисом Вячеславичем. Участь же в цій змові Олега Святославича доводять не його втеча 10 квітня 1078 р. до Тмуторокані, як вважає О. В. Гадло, що, у принципі, не може бути її підтвердженням, а ряд зовсім інших фактів.

Як відомо, захоплення Чернігова Борисом Вячеславичем сталося саме під час військової виправи Всеволода Ярославича проти старшого брата. Цілком природно, що за звичайних обставин через вчинок батька для Святославичів повернення на київський стіл Ізяслава Ярославича було вкрай небезпечним. Крім того, Волинь, яка на цей момент належала Олегу Святославичу, раніше була володінням старшого Ярославича. Новгород, де тоді сидів Гліб Святославич, також згідно із заповітом Ярослава Мудрого з 1054 р. довгий час перебував під юрисдикцією Ізяслава Ярославича⁷⁸. Відповідно, повернувши Київ, останній відібрав би у Святославичів і Володимир-Волинський та Новгород. Враховуючи це, у протистоянні своїх дядьків вони логічно повинні були підтримати саме Всеволода Ярославича, союзника свого батька у вигнанні старшого брата з Києва в 1073 р. Як видно з попереднього переходу Олега на Волинь, на відданість Святославичів розраховував і тодішній київський володар. Однак у джерелах нічого не зазначено про їхню участь у поході Всеволода Ярославича проти старшого брата навесні 1077 р. У принципі, Олег Святославич у той час і так перебував на Волині, куди з поляками рухався Ізяслав Ярославич, але Гліб і Давид (уділ Романа знаходився далеко від Русі), як можна зрозуміти з джерел, тоді зі своїми збройними контингентами не були присутніми у війську київського князя. На перший погляд пояснення цьому можна було б вбачати в не надто потужних силах, з якими Ізяслав Ярославич ішов у той час на Русь. На останнє недвозначно вказує й особиста неучасть польського володаря в даній акції⁷⁹. Відповідно, знаючи про це, Всеволод Ярославич тоді міг і не потурбуватися з приводу збройної допомоги з боку Гліба та Давида Святославичів. Однак у такому разі постає питання, а на що ж покладалися польський король і руський вигнанець, коли у даному військовому форматі розпочали акцію з повернення останньому київському столу?

Узагалі ж, на нашу думку, перш за все, тут треба відзначити, що Ізяслав Ярославич, навіть маючи під рукою значно потужніше польське військо, об'єднані сили меншого брата і Святославичів, а тоді це військові ресурси фактично всієї Русі, здолати не зміг би. Відповідно, виходячи з такої ситуації, цілком логічно вважати, що остання явно спонукала б як старшого Ярославича, так і польського короля, який зрозуміло втрутився в руські справи не без надії на успіх, до спроб порозуміння зі Святославичами та перетягування їх на свій бік. До речі, сам Болеслав Сміливий, у минулому союзник Святослава Ярославича, до того ж, знайомий з його сином Олегом ще з часів чеського походу 1075–1076 рр., і міг стати посередником у налагодженні стосунків Ізяслава Ярославича з Святославичами. Більше того, як головний тодішній союзник старшого Ярославича і єдина його збройна сила польський король у процесі перемовин між ними мав усі можливості виступити й гарантом для Святославичів виконання їхнім дядьком умов угоди, яка укладалася руськими сторонами. Розпочати пошук зближення з племінниками, у принципі, міг також і особисто Ізяслав Ярославич. Заради бажання повернутися з вигнання і знову посісти київський стіл йому не важко було б поступитися, принаймні до часу, своїм негативом до синів покійного ворога. Хоча, як гадаємо, не можна відкидати подібну ініціативність і з боку Святославичів. Їхня доля також напряму залежала від кінцевого результату у з'ясуванні стосунків між Ярославичами, які могли замиритися за їхніми спинами та без врахування володільних інтересів Святославичів. Між іншим, і в такому випадку в того ж Болеслава

78 Полное собрание русских летописей: [в 43-х т.]. Санкт-Петербург : В типографии Леонида Демиса, 1863. Т. 15. С. 152.

79 Головкин А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв... С. 56.

Сміливого були всі можливості як стати посередником у зав'язуванні контактів племінників з дядьком, так і вплинути на зговірливість Ізяслава Ярославича у процесі самих переговорів. Князювання ж Олега Святославича на той час на сусідній з Польщею Волині значно полегшувало налагодження останніх і в технічному плані.

Так чи інакше, але ми вважаємо, що на момент початку походу Ізяслава Ярославича з поляками на Русь між ними і Святославичами вже існувала союзна угода. Підтверджується це як неучастю польського короля в даній акції, так і конкретнішими фактами, відображеними у «Повчанні» Володимира Мономаха. Згідно з літописними джерелами, після замирення з меншим братом на Волині Ізяслав Ярославич 15 липня 1077 р. офіційно знову утвердився в Києві⁸⁰. Однак, як виходить з «Повчання», ці зміни у столиці Русі ніяким чином тоді не вплинули на Гліба й Олега Святославичів. Вони й надалі протягом більш ніж півроку продовжували займати столи в Новгороді та Володимирі-Волинському⁸¹. На наш погляд, така ситуація може пояснюватися нічим іншим, як тільки дотриманням Ізяславом Ярославичем (гарантії з боку польського короля) умов союзної угоди, яка раніше, ще до його повернення в Київ, була укладена між ним та Святославичами. За інших обставин Гліб і Олег так довго не затрималися би на своїх столах, право розпоряджатися якими з липня 1077 р. стало прерогативою старшого Ярославича, що вже зимою й весною наступного року відчували на собі й ці Святославичі⁸².

Отже, захоплення Борисом Вячеславичем Чернігова 4 травня 1077 р. явно було узгоджене з Ізяславом Ярославичем та Святославичами і, найвірогідніше, було відволікаючим заходом, спрямованим на розпорошення сил Всеволода Ярославича, який уже прямував тоді проти свого супротивника. Хоча, тут також не можна відкидати й організацію даної акції самими Святославичами та Борисом Вячеславичем, який приєднанням до змови мав надію покращити і своє володільне становище. У такому разі, захопивши Чернігів та утвердивши це як доконаний факт до остаточного з'ясування стосунків між своїми дядьками, вони могли розраховувати на негативне закінчення їхнього протистояння для Всеволода Ярославича і невтручання Ізяслава Ярославича, з яким існувала ще й союзна угода, у питання стосовно володіння Чернігово-Сіверщиною. Однак, як відомо, у Чернігові Борис протримався всього вісім днів.

Таким чином, вищенаведене чітко вказує на те, що верхньою часовою межею народження і хрещення Ізяслава Володимировича треба вважати саме 4 травня 1077 р. У наступний час, коли вже явним став союз Святославичів з Ізяславом Ярославичем, раніше укладений проти батька Володимира Мономаха, останній, виходячи з тих же людських почуттів, просто не забажав би, щоб його сина хрестив Олег Святославич. Не дозволив би це зробити й дід новонародженого.

На перший погляд, такі висновки можуть бути заперечені повідомленням з «Повчання» Володимира Мономаха про влаштований ним пасхальний бенкет у Чернігові в 1078 р., участь у якому, крім автора даного твору і його батька, також взяв і Олег Святославич⁸³. На дані відомості і спирається В. А. Кучкін, визначаючи верхню часову межу хрещення Ізяслава Володимировича. Однак, на нашу думку, події, які цьому передували, дозволяють вважати, що присутність Олега на даному святкуванні була обумовлена не його тогочасними тісними стосунками з дядьком і двоюрідним братом, а зовсім іншими обставинами.

Як можна зрозуміти з того ж «Повчання», близько кінця 1077 – початку 1078 рр. Ізяслав і Всеволод Ярославич, переступивши негарзди минулого, остаточно залагодили свої стосунки. Підтверджується це тим, що тоді, а найвірогідніше, у кінці зими 1078 р., відбувся спільний, на відміну від попереднього, здійсненого у другій половині літа 1077 р., коли старший Ярославич вже займав київський стіл, але без його участі, тільки силами Всеволода Ярославича і Володимира Мономаха, похід їхніх синів

80 Полное собрание русских летописей... Т. 2. С. 190.

81 Полное собрание русских летописей... Т. 1. С. 247.

82 Там само; Літопис Руський... С. 458–459.

83 Там само.

на Полоцьк⁸⁴. Як виявилось, це також вплинуло й на володільні взаємостосунки київського князя з Глібом та Олегом Святославичами. Причому, відомості джерел дозволяють вважати, що до даних змін останні тоді були не готові і для них вони стали повною несподіванкою. Як повідомляється у «Повчанні» Мономаха, прямо з полоцького походу син Ізяслава Ярославича пішов до Новгороду⁸⁵. Новгородці ж ще до його підходу, не бажаючи чинити опір, «выгнаша из города» Гліба Святославича⁸⁶. Останній утік у Заволоччя, далеку країну Новгородської землі, а в Новгороді утвердився Святополк Ізяславич⁸⁷. Згідно з твором Мономаха, перед пасхальними святами 1078 р. Олег Святославич приїхав до Чернігова також «из Володимира (Волинського. – **О. В.**) выведенъ»⁸⁸. Відтак, видно, що тоді обоє Святославичів фактично одночасно втратили свої столи. Причому, як виходить з джерел, учиняючи так, Ізяслав Ярославич і не планував пропонувати їм якусь альтернативу. Відповідно, унаслідок даних дій київського князя Гліб і Олег автоматично опинилися у статусі ізгоїв, позбавлених прав на будь-які володіння.

Зрозуміло, що і Всеволод Ярославич через непідтримку його з боку Святославичів у минулорічному протистоянні за Київ на той момент до вигнанців також був налаштований неприхильно. Отже, виходячи з цього, цілком зрозуміло чому Гліб Святославич, втративши Новгород, вдався саме до втечі у віддалений регіон Новгородської землі. Однак Олег, зазнавши подібного, як уже зауважувалося, усе ж таки поїхав до Чернігова. Враховуючи тодішнє ставлення до нього з боку Всеволода Ярославича, даний вчинок можна вважати нічим іншим, як спробою Олега порозумітися та налагодити стосунки з дядьком. У разі ж успіху в цій акції від останнього він міг здобути як прихисток, так і уділ у підконтрольних чернігівському князю землях. На відміну від старшого брата, встановити контакт з Всеволодом Ярославичем Олегу було легше. Цілком зрозуміло, що він свій приїзд до дядька не тільки приурочив до великого свята, але, як видно з «Повчання» Мономаха, і узгодив його з Володимиром Всеволодовичем (до Чернігова вони приїхали одночасно), на посередництво якого у залагодженні даної справи, як свого на той час уже подвійного кума, Олег Святославич тільки і міг покладати надії. Мономах же згідно зі свідченнями його «Повчання» не відмовив двоюрідному брату у виконанні такої ролі. Підтверджується це тим, що він особисто організував у Чернігові святковий бенкет, куди запросив батька і Олега⁸⁹. Однак, як засвідчує подальша втеча Святославича до Тмуторокані, Всеволод Ярославич залишився непохитним і свого ставлення до нього не змінив. Останнє ж досить чітко вказує на те, що і у попередній час, у період між травнем 1077 р. та цією зустріччю, стосунки між чернігівським князем і Олегом Святославичем мали тільки негативне забарвлення. Відповідно, це також однозначно заперечує і версію В. А. Кучкіна, згідно з якою верхньою часовою межею хрещення Ізяслава Володимировича являється дата втечі Олега Святославича з Чернігова. Тут цілком зрозуміло, що після 4 травня 1077 р. останній уже ніяк не міг стати хрещеним батьком онука Всеволода Ярославича.

Відтак, з'ясування обставин, які стали причиною приїзду Олега Святославича до Чернігова на Пасху 1078 р., є ще одним підтвердженням хрещення, а, відповідно, і появи на світ, Ізяслава Володимировича не пізніше 4 травня 1077 р. Час же народження найстаршого Мономаховича (середина лютого 1076 р.) дозволяє вважати, що дана подія відбулася також і не раніше січня 1077 р. Отже, з'явитися на світ Ізяслав Володимирович міг протягом січня-квітня 1077 р. Однак кон'юнктура подій у березні-квітні цього року швидше свідчить про те, що, найвірогідніше, його народження і хрещення треба датувати січнем-лютим 1077 р.

84 Полное собрание русских летописей... Т. 1. С. 247.

85 Там само.

86 Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / [Под ред. А. Н. Насонова]. Москва-Ленинград : Издательство АН СССР, 1950. С. 161.

87 Полное собрание русских летописей... Т. 1. С. 199–200; Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов... С. 161.

88 Полное собрание русских летописей... Т. 1. С. 247.

89 Там само.

В. А. Кучкін, дотримуючись точки зору, згідно з якою верхньою часовою межею появи на світ Ізяслава Володимировича є саме 10 квітня 1078 р., вважав останнього другим сином Володимира Всеволодовича⁹⁰. Насправді ж, дане датування його народження не знімає питання про місце Ізяслава у віковій ієрархії Мономаховичів. Як видно, у такому разі між появами на світ найстаршого з них Мстислава й Ізяслава присутній достатній проміжок часу, щоб міг народитися ще один їхній брат, тим більше, враховуючи те, що у літописних джерелах Святослав Мономахович згадується раніше, ніж останній. Ще більше це відноситься до датування появи на світ Ізяслава Володимировича після 3 жовтня 1078 р. А. Ф. Литвиною і Ф. Б. Успенським, які також вважають його другим сином Володимира Всеволодовича⁹¹. Отже, версії названих дослідників щодо часу народження Ізяслава Володимировича, як видно, усе ж таки не підкріплюють їхнє визначення його місця в ієрархії старшинства Мономаховичів.

Таким чином, отримані результати проведеного дослідження дозволяють поставити кінцеву крапку й у цьому питанні. Ізяслав Володимирович народився зимою 1077 р., а це однозначно засвідчує, що саме він і був другим сином Володимира Мономаха.

References

Drevniaia Rus v svete zarubezhnykh istochnikov: Uchebnoe posobie dlia studentov vuzov (2001). Moskva, Russia: Logos.

Gadlo, A. V. (1991). Tmutarakanskіe etiudy. V. (Oleg Sviatoslavich). Vestnik Leningradskogo universiteta (Series 2), 2, pp. 3-13.

Golovko, A. B. (1988). Drevniaia Rus i Polsha v politicheskikh vzaymootnosheniakh X-pervoi trety XIII vv. Kyev, Ukraine: Naukova dumka.

Golubovskii, P. V. (1881). Istoriia Severskoi zemli do poloviny XIV stoletia. Kyev: V universitetskoi tipografii (I. I. Zavadskogo).

Hrushevskii, M. S. (Ed.). (1992). Istoriia Ukrainy-Rusy. (Vol. 3). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.

Iatsenko B. I. (2006). «Slovo o polku Ihorevim» yak istorychne dzherelo. Taiemnyi davnikh pysmen. Kyiv, Ukraine: Vydavnychii tsentr «Prosvita».

Kuchkin, A. V. (1999). Chudo sv. Panteleimona i semeinye dela Vladimira Monomakha // Rossiya v srednie veka i novoe vremia. Moskva, Russia: Rosspen.

Kuchkin, V. A. (1971). «Pouchenie» Vladimira Monomakha i russko-polsko-nemetskie otnosheniia 60-70-kh godov XI veka // Sovetskoe slavianovedenie, 2, pp. 21-34.

Letopisets Novgorodskii. (1781). Moskva, Russia: Moskovskaia typohrafiia.

Litopys Ruskyi. (1989). Kyiv, Ukraine: Dnipro.

Litvina, A. F. & Uspenskii, F. B. (2006). Vyor imeni u russkikh kniaziei v X-XVI vv. Dinasticheskaia istoriia skvoz prizmu antroponimiki. Moskva, Russia: Indrik.

Mavrodin, V. V. (1940). Ocherki istorii Levoberezhnoi Ukrainy (s drevneishykh vremion do vtoroi polovinu XIV veka). Leningrad, Russia: Izdanie Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta.

Nazarenko, A. V. (2001). Drevniaia Rus na mezhdunarodnykh putiakh: mezhdistsyplinarnye ocherki kulturnykh, torhovykh, politicheskikh otnoshenii IX-XII vekov. Lib.Sale. Retrieved from <https://lib.sale/otnosheniya-mejdunarodnyie/drevnyayarus-mejdunarodnyih-putyah.html>.

Nazarenko, A. V. (2009). Drevniaia Rus i slaviane (istoriko-filolohicheskie issledovaniia). Moskva, Russia: Russkii Fond Sodeistviia Obrazovaniuu i Nauke.

Novgorodskaia pervaiia letopis starshhego i mladshhego izvodov (1950). Moskva-Leningrad, Russia: Izdatelstvo AN SSSR.

Pashuto, V. T. (1968). Vneshniaia politika Drevnei Rusi. Moskva, Russia: Nauka.

Pchelov, E. V. (2001). Riurikovichi. Istoria dinastii. Moskva, Russia: OLMA-PRESS.

Pchelov, E. V. (2004). Genealogiia semii Yuriiia Dolgorukogo. RUTHENICA, 3, pp. 68-79.

90 Кучкин А. В. Чудо св. Пантелеймона и семейные дела Владимира Мономаха... С. 58.

91 Литвина А. Ф. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв... С. 17.

Polnoe sobranie russkikh letopisei. (Ed.). (1863). (Vol. 15). Sankt-Peterburg, Russia: V tipografii Leonida Demisa.

Polnoe sobranie russkikh letopisei. (Ed.). (1962). (Vol. 2). Moskva, Russia: Izdatelstvo vostochnoi literatury.

Polnoe sobranie russkikh letopisei. (Ed.). (1997). (Vol. 1). Moskva, Russia: Yazyki russkoi kultury.

Romanov, B. A. (1966). Liudi i nrawy drevnei Rusi: Istoriko-bytovye ocherki XI-XIII vv. Moskva-Lenyngrad, Russia: Nauka.

Rychka, V. M. (1992). Shliub i podruzhnie zhyttia u Kyivskii Rusi. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 1, pp. 131-141.

Tatishchev, V. N. (Ed.). (1963). Istoriya Rossiiskaia. (Vol. 2). Moskva-Leningrad, Russia: Izdatelstvo A. N. SSSR.

Tolochko, A. P. (1992). Kniaz v Drevnei Rusi: vlast, sobstvennost, ideolohiia. Kyev, Ukraine: Naukova dumka.

Tolochko, P. P. (2005). Davnioruski litopysy i litopystsi X-XIII st. Kyiv: Naukova dumka.

Vasyuta, O. O. (2009). Sviatoslav Yaroslavych i Antonii Pecherskyi: polityka osviachena dukhovnistiu. Chernihivski starozhytnosti, 2, pp. 49-56.

Vasyuta, O. O. (2015). Davyd Sviatoslavych: shliakh do Chernihova (1077-1097 rr.). Chernihivski starozhytnosti, 2, pp. 20-35.

Vasyuta, O. O. (2019). Oleh Horyslavych: liudyna i kniaz. Karnabidivski chytannia, 4, pp. 19-67.

Vilkul, T. L. (2003). Daty rozhdeniia kniazhychei: starshye i mladshye Yaroslavichi. RUTHENICA, 2, pp. 108-114.

Voitovych, L. V. (1990). Henealohiya dynastii Riurykovykhiv: Bibliohrafichnyi dovidnyk. Kyiv, Ukraine: Arkheohrafichna komisii AN URSSR.

Васюта Олег Олегович – заступник завідувача відділу наукових досліджень печер та пам'яток археології Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» (Чернігів, вул. Іллінська, 33-а, Україна), e-mail: vasutaoleg@gmail.com

Vasyuta Oleg Olegovich – Deputy Head of the Department of Scientific Research of Caves and Archeology Memorials of the National Architectural and Historical Reserve «Chernigiv Ancient» (Chernihiv, Illins'ka st., 33-a, Ukraine), e-mail: vasutaoleg@gmail.com

TO THE ISSUE ABOUT THE SECOND SON OF VOLODYMYR MONOMAKH AND THE TIME OF HIS BIRTH

At the Middle Ages, the authors of historical works, according to the tradition of their era, always paid the most attention exactly for the representatives of the ruling elites who occupied the highest places in the social hierarchy of the contemporary society. Accordingly, the pages of medieval European chronicles abound names of «strong» world of that. In the last, there are also frequent reports of their genealogy, dynastic relationships, years of birth and death. For researchers, this information is of great importance, because thanks to that are acquired much broader also for the interpretation of other events.

In this plan, the chronicles of Kievan Rus did not become an exception, which provides a lot of information about the representatives of the local ruling princely family of Rurykovykh. As can be seen from these historical sources, for their authors, the political figure of Volodymyr Monomakh was very authoritative, but, alas, they paid little attention to this family life. Because of this, the hierarchy of the seniority of his sons is still unclear.

In the sources among the latter, the first one mentions Mstyslav (1076), then Svyatoslav (1095), Izyaslav (1095), Vyacheslav (1096), Andriy (1102), Yaropolk (1103), Yuriy (1108) and Roman (1113). However, the birth years are recorded only to Mstyslav and Andrei Volodymyrovych. The generally accepted thesis is that they were also, respectively, the eldest and youngest sons of Monomakh. Some cursory chronicle testimonies also point out that Svyatoslav, Izyaslav, Vyacheslav, and Yaropolk also belonged to the elder sons of Volodymyr

Vsevolodovych. Moreover, Yaropolk and Vyacheslav were younger than Svyatoslav, and Vyacheslav at the age yielded to Yaropolk. As for Izyaslav Volodymyrovych place in the hierarchy among the sons of Monomakh sources do not provide specifics.

For today among historians concerning Izyaslav Volodymyrovych's time of birth there are two points of view. V. A. Kuchkin considers that this happened until April 10, 1078, and A. F. Lytoyn with F. B. Uspenskyi – after October 3, 1078. Both versions based on the analysis of political events and the mention in the letter of Volodymyr Monomakh to Oleg Svyatoslavych about the god-fatherhood of the last relative to Izyaslav Volodymyrovych.

However, a thorough analysis of the events of 1077-1078 made in this article, in conjunction with the information of the letter Monomakh, as it turns out, does not allow to agree with the conclusions of the named researchers and indicates that Izyaslav Volodymyrovych was born until May 4, 1077. According to the author, this happened in the winter of 1077. In the author's opinion, it happened in the winter of 1077. Accordingly, this definition of Izyaslav Volodymyrovych's birth-time also puts a point on his seniority among the Monomakhovychs, testifying that by age he was the second son of Volodymyr Monomakh.

Key words: *Volodymyr Monomakh, Oleg Svyatoslavych, Izyaslav Volodymyrovych, Monomakhovychi, «Teaching» by Volodymyr Monomakh, Yaroslavychi.*

Дата подання: 20.04.2019 р.

